

Het vrije verkeer van personen in de EU: migratie of mobiliteit? Een macro-economisch perspectief.

Glenn Rayp (UGent, SHERPPA) en Ilse Ruysen (UCL, IRES & UGent, SHERPPA)

1. Inleiding

De globalisering van de economie krijgt zowel binnen als buiten academische kringen de laatste decennia veel aandacht, hoewel deze eigenlijk al teruggaat tot de industriële revolutie zelf. Specifiek voor de huidige vorm van het fenomeen echter lijkt haar intensiteit en alomvattendheid: “alles” lijkt tegelijk in beweging. De componenten van de internationalisering van de economie die men normaal onderscheidt zijn: de mobiliteit van goederen, diensten, investeringen (kapitaal) en personen. Deze vormen meteen ook de vier fundamentele vrijheden binnen de eengemaakte Europese markt. Tijdens de afgelopen 15 jaar merkt men inderdaad voor *elk* van deze componenten een aanzienlijke stijging. Tabel 1 geeft voor iedere component een indicator van de evolutie weer tussen 1996 (of het eerst beschikbare jaar) en 2011 (of het meest recent beschikbare jaar) voor België, Nederland en de G-7 landen.

[TABEL 1]

Voor de meeste indicatoren en landen merkt men een verdubbeling of meer ten opzichte van het niveau van 1996. Met uitzondering van Duitsland is de immigratiestroom vooral in de beschouwde Europese landen sterk toegenomen. Dit blijkt eveneens wanneer we de evolutie van de internationalisatie-indicatoren relateren aan het BBP (voor handel en investeringen) of populatie om zodoende te corrigeren voor de globale economische en demografische evolutie. De wijziging in intensiteitstermen die we zo bekomen is voor dezelfde landen weergegeven in Tabel 2.

[TABEL 2]

Voor de meeste landen en indicatoren is het aandeel tussen 1996 (of het eerste beschikbare jaar) en 2011 (of het laatst beschikbare jaar) gestegen, hetgeen wijst op een toegenomen internationalisering van de economie tijdens deze periode. Opvallend want helemaal niet zo vanzelfsprekend is de parallelle evolutie van alle indicatoren in dezelfde richting. Goederen- en

dienstenmobiliteit enerzijds en kapitaal- en arbeidsmobiliteit anderzijds gelden in vele gevallen als substituten. De vaststelling dat goederen- en factormobiliteit dezelfde richting uitgaan beklemt dus de intensiteit van de internationalisering van de economie.

[TABEL 3]

Voor de Europese landen willen we de evolutie van de immigratie nog iets verder karakteriseren door in te gaan op hun samenstelling. Vooral relevant hierbij lijkt het onderscheid tussen intra- en extra-EU immigratie enerzijds en anderzijds tussen immigratie vanuit de EU-15 en de nieuwe lidstaten. Voor zover de beschikbare gegevens toelaten om conclusies te trekken, merkt men voor de zes West-Europese EU-landen een substantiële stijging van de inwijking uit Oost-Europa en dit voornamelijk na 2002. Vermits dit bijna nergens wordt gecompenseerd door een evenredige daling van de immigratie uit de oorspronkelijke 15 EU-lidstaten, is voor bijna alle beschouwde landen het aandeel van de intra-Europese immigratie gestegen.

Internationale mobiliteit van goederen en diensten of van kapitaal wordt meestal positief ingeschat: de voordelen in termen van specialisatie-effecten, schaaffecten of economische groei worden zeker voor gevestigde industrielanden meestal als voor de hand liggend beschouwd. Dit zijn de componenten van de internationalisering van de economie, die (althans voor gevestigde industrielanden) op weinig controversie stuiten. Van migratie zijn de voor- en nadelen echter veel minder bekend en heerst er meer onzekerheid over het netto-effect. In deze bijdrage willen we een overzicht geven van de effecten van immigratie in het bestemmingsland die men in de economische literatuur ter zake onderscheidt en bespreken we hetgeen empirisch over de inschatting van deze effecten vastgesteld is. Op basis hiervan proberen we een verwachting te formuleren omtrent het effect van immigratie op de Belgische economie. Het aantal studies die hierover bestaan is echter beperkt en pogingen tot empirische inschatting van de relevante effecten blijven occasioneel. Zo lijkt er voor België (of Vlaanderen) nog geen onderzoek hierover beschikbaar en zijn we genoodzaakt om tot een conclusie te komen aan de hand van een extrapolatie van buitenlands onderzoek.

2. Welke economische effecten van immigratie kan men verwachten?

In de literatuur worden vier potentiële effecten van immigratie in het land van bestemming aangeduid: (i) het (traditionele) immigratiesurplus, (ii) het effect op de werking van de

arbeidsmarkt, (iii) het effect op de demografische structuur van de bevolking en hierdoor op de fiscale en sociale uitgaven en ontvangsten en tenslotte (iv) het effect op de totale vraag in de economie. De richting van deze effecten (d.i. per saldo positief dan wel negatief voor het bestemmingsland in kwestie) is deels ook afhankelijk van de karakteristieken van de immigratie, waarbij in het bijzonder de scholingsgraad van immigranten centraal staat.

2.1. Het immigratiesurplus en herverdeling

Traditioneel wordt het voordeel van immigratie voor het land van bestemming geassocieerd met het zogenaamde *immigratiesurplus*. De term duidt op de additionele toegevoegde waarde die door de inzet van de immigranten wordt gecreëerd, maar die niet volledig aan hen toekomt vermits er bij de creatie van de toegevoegde waarde ook additionele autochtone productiefactoren worden ingezet en vergoed (bijvoorbeeld additioneel menselijk of fysiek kapitaal). De omvang ervan lijkt echter beperkt. Voor de VS schatte Borjas (1999) dat een stijging van het arbeidsaanbod met 10% zou leiden tot een immigratiesurplus van 0,1% tot 0,5% van het totale inkomen van de autochtone bevolking. Uitgaande van de bevolkings- en inkomenscijfers voor 2012 (ADSEI en Eurostat) houdt een ruwe extrapolatie hiervan voor België in dat een stijging van het arbeidsaanbod met enkele honderdduizenden eenheden (10% van de actieve bevolking) een stijging van het jaarlijkse inkomen met zich mee zou brengen van 28 tot 140 euro. Voor Nederland vond Van Dalen (2001) op basis van cijfers voor 1998 dat een allochtone populatie van 9,8% van de totale beroepsbevolking garant stond voor een welvaartswinst van 826 euro per immigrant.

Bovendien is dit immigratiesurplus aan twee voorwaarden gekoppeld. Ten eerste veronderstelt het flexibiliteit van de lonen op de arbeidsmarkt, zodat een stijging van het arbeidsaanbod leidt tot een lagere verloning en zodoende tot een stijging van de arbeidsvraag. Bij rigide lonen, daarentegen, zal een stijging van het arbeidsaanbod net aanleiding geven tot meer werkloosheid omdat bij een ongewijzigd loon, de arbeidsvraag eveneens constant blijft. Bijgevolg is een immigratiesurplus maar mogelijk voor zover de arbeidsmarkt erin slaagt het toegenomen arbeidsaanbod te absorberen en om te zetten in een hogere tewerkstelling. Los van de institutionele kenmerken van de arbeidsmarkt, acht men hiervoor eveneens het tijdsperspectief relevant: op korte termijn kunnen de lonen redelijk rigide worden verondersteld en kan

immigratie tot meer werkloosheid leiden. Op middellange termijn is de loonvorming echter meer flexibel en kan men zich verwachten aan een stijging van de arbeidsvraag die tegenover de extra arbeidskrachten moet staan.

Ten tweede blijkt uit het voorgaande dat het immigratiesurplus geen neutraal effect heeft op de inkomens van de autochtone bevolking en integendeel met een *verdelingseffect* gepaard gaat. Net omdat het immigratiesurplus een wijziging van de verloningsstructuur veronderstelt, impliceert het dat de vergoeding van de autochtone werknemers die in rechtstreekse concurrentie staan met de buitenlandse arbeid, zou dalen. Met andere woorden, de toename van de sociale welvaart is in de eerste plaats in het voordeel van de autochtone productiefactoren die complementair zijn aan de diensten die immigranten aanbieden en ten nadele van de autochtone productiefactoren waarvoor de buitenlandse arbeid een substituut vormt. Doorgaans geldt dat kapitaal ten gevolge van immigratie relatief schaarser wordt ten opzichte van arbeid, waardoor de relatieve vergoeding van kapitaal ten opzichte van arbeid toeneemt. Er wordt dus verwacht dat de winnaars van de immigratietoestroom de eigenaars van (fysiek en menselijk) kapitaal zijn en dat lagergeschoolde arbeid, waarvan de markt voor immigranten het meest toegankelijk is, tot de verliezers behoren. Het verdelingseffect van immigratie kan namelijk resulteren in een toegenomen inkomensongelijkheid waardoor het potentiële welvaartseffect of immigratiesurplus vaak overschaduw wordt. De mate waarin het ene effect het andere domineert is afhankelijk van de initiële verschillen in scholing tussen de bevolking in het oorsprongs- en bestemmingsland en van de complementariteit van de productiefactoren binnen deze landen. In het algemeen kan de beperkte omvang van het verwachte immigratiesurplus ten opzichte van de herverdelingseffecten verklaren waarom het laatste maatschappelijk meer gewicht krijgt dan het eerste (zie Borjas, 1995).

2.2. Impact op de werking van de arbeidsmarkt

Zelfs indien het loon rigide is, kan een stijging van de buitenlandse arbeid bij een gegeven arbeidsvraag evenwel toch tot een immigratiesurplus leiden. Omwille van imperfecties op de arbeidsmarkt blijven in de realiteit steeds een aantal vacatures open staan die niet door autochtone werknemers worden ingevuld. Indien buitenlandse werknemers vacante arbeidsplaatsen innemen die moeilijk ingevuld geraken stijgen de tewerkstelling en de welvaart

zonder autochtone bevolkingsgroepen te benadelen. Dit lijkt deels de logica achter het knelpuntberoepcriterium dat wordt gehanteerd voor het verstrekken van arbeidsvergunningen aan werknemers van buiten de EU.

2.3. Impact op fiscale of sociale ontvangsten en uitgaven

De potentiële gevolgen van immigratie blijven echter niet alleen beperkt tot die van de arbeidsmarkt. Ook de gevolgen van immigratie voor de welvaartstaat komen vaak aan bod. De leeftijdsstructuur van de immigranten verschilt namelijk meestal van deze van de autochtone bevolking. Men neemt aan dat er bij de migratiebeslissing rekening wordt gehouden met huidige én met toekomstige verwachte netto voordelen, waarbij deze laatste groter zijn naarmate de migrant in de toekomst langer deel uitmaakt van de beroepsbevolking (zie o.m. Mayda, 2010). Jongere mensen hebben bijgevolg een grotere individuele stimulans om te migreren dan oudere mensen en zijn zodoende oververtegenwoordigd in de immigrerende bevolking. Dit heeft tot gevolg dat immigratie het aandeel van de jongere groepen in de bevolkingssamenstelling van een land doet toenemen. Net als de natuurlijke aangroei van de bevolking, is immigratie een bron van “verjonging”. Immigranten hebben echter ook nood aan publieke goederen en diensten, zoals onderwijs en gezondheidszorg, die additionele overheidsuitgaven met zich meebrengen. Tegenover deze hogere uitgaven staat anderzijds de stijging van de fiscale en sociale ontvangsten als gevolg van de bijdragen en belastingen die de immigranten betalen. Het saldo van deze additionele uitgaven en inkomsten is in essentie een empirisch vraagstuk, waarbij opnieuw twee aspecten in het bijzonder relevant zijn.

Ten eerste is het patroon van fiscale en sociale uitgaven en inkomsten medebepaald door de karakteristieken van de immigranten. Voor dit laatste wordt er frequent verwezen naar de *self-selection* theorie van Borjas (1994), waarin wordt geargumenteed dat immigranten dat bestemmingsland kiezen dat voor hen het beste is, in functie van hun sociaal-economische positie. Er is sprake van positieve *self-selection* voor migranten die zowel in het land van oorsprong als in het land van bestemming een hoger dan gemiddeld inkomen hebben. Dit is karakteristiek voor immigranten met een hoog scholingsniveau die zich zouden begeven naar bestemmingslanden met een meer ongelijke inkomensverdeling dan het land van oorsprong; Er zal daarentegen sprake zijn van negatieve *self-selection*, d.i. immigranten die zowel in het land

van oorsprong als het land van bestemming een lager dan gemiddeld inkomen zullen hebben, voor lagergeschoolde immigranten die zich veeleer zouden begeven naar landen waar de inkomensverdeling gelijk is dan in het land van herkomst. Vanuit dit oogpunt zouden de West-Europese welvaartsstaten zich in eerste instantie moeten verwachten aan een instroom van lager geschoolde migranten, weliswaar zonder rekening te houden met institutionele aspecten en het gevoerde immigratiebeleid in de bestemmingslanden, d.i. bij vrije internationale migratiestromen.

Ten tweede moet er rekening worden gehouden met de impact die immigranten kunnen hebben bij het opvangen van de kosten van de vergrijzing en meerbepaald de stijgende pensioenlast, waarmee de meeste geïndustrialiseerde landen de volgende decennia zullen worden geconfronteerd. In een regelmatig geciteerde theoretische bijdrage, argumenteren Razin en Sadka (2000) dat niet alleen hoog- maar ook lagergeschoolde immigratie een positief effect kan hebben op de financieringslast van de vergrijzing in een economisch model met hoog- en lagergeschoolde autochtone economische agenten. Ze veronderstellen dat iedereen gedurende twee perioden leeft: de eerste als actieve werknemer en de tweede als gepensioneerde, zodat er vier types van autochtone agenten zijn (jonge en oude, respectievelijk hoog- en lagergeschoolde individuen). Actieve werknemers verdienen een loon dat varieert in functie van het scholingsniveau; gepensioneerde werknemers genieten van een identieke pensioenuitkering (een zogenaamde *demogrant*), aangevuld met de inkomsten uit hun besparingen uit de vorige periode (conform de *life cycle* hypothese). De pensioenuitkeringen worden in een omslag (of *pay-as-you-go*) stelsel in elke periode gefinancierd door de huidige actieve werknemers, d.i. de volgende generatie. Immigranten die tot het land worden toegelaten, worden verondersteld het opleidings- en fertiliteitsgedrag van de autochtone bevolking over te nemen en bijgevolg voor een even groot nageslacht te zorgen en zich in dezelfde mate te scholen.

In dat geval zal de gestegen immigratie zorgen voor een verlichting van de huidige pensioenlast en dit zonder te zorgen voor een hogere toekomstige last, wanneer de immigranten zelf terugtreden uit de arbeidsmarkt, omdat, net zoals voor de autochtone werknemers, hun pensioenlast door hun nageslacht zal worden gedragen. Bijgevolg zorgt immigratie, vanuit het oogpunt van de financieringskost van de vergrijzing voor een *windfall gain*, d.i. een éénmalige zuivere netto winst.

Dit besluit wordt echter op tweevoudige wijze gerelativeerd. Ten eerste merken Razin en Sadka (2000) zelf op dat er inkomensverdelingseffecten zullen optreden, wanneer de

factorvergoedingen variabel zijn en niet vast, bepaald door de internationale concurrentie, zoals in het referentiemodel. Conform het immigratiesurplusconcept, kan men dan verwachten dat een stijging van de immigratie zal leiden tot een daling van de lonen van de autochtone lagergeschoolden, waarvoor ze een substituuut vormen. Het neerwaarts effect van immigratie op de vergrijzingslast zal blijven, maar nu zal het welvaartseffect ervan ongelijk verdeeld zijn over de bevolking. Het “immigratiesurplus” gaat volledig naar de huidige oudere bevolking ten nadele van de huidige jongere (en alle toekomstige) generaties. Ten tweede wijst Krieger (2004) op de gevoeligheid van Razin en Sadka’s conclusie voor de veronderstellingen inzake het voortplantings- en scholingsgedrag van de immigranten: een kleinere scholingsinspanning dan deze van de autochtone bevolking kan resulteren in een negatief effect op het pensioenstelsel. Anderzijds zou een groter nageslacht dan dat van de autochtone bevolking het positieve effect op het pensioenstelsel versterken.

2.4. Impact op de totale vraag in de economie

Buitenlandse werknemers die zich in België vestigen, zorgen niet alleen voor een grotere vraag naar publieke goederen maar tevens voor een stijging van de vraag naar private goederen en diensten. Dit creëert additionele tewerkstellingsmogelijkheden en welvaart voor de autochtone bevolking. Een hogere arbeidsvraag, nu voor een gegeven arbeidsaanbod, heeft tot gevolg dat de arbeidsvergoeding opnieuw zal stijgen, zodat, in vergelijking met het niveau vóór de instroom van buitenlandse werknemers, de tewerkstelling stijgt bij een in essentie constant loon. Doorgaans is het verband tussen de omvang van de actieve bevolking en het loonniveau echter zeer zwak. Hoewel dit resultaat veeleer op langere termijn wordt verwacht, kan het zich in een situatie met zowel internationaal mobiele arbeid als kapitaal ook reeds op kortere termijn manifesteren indien aan het toegenomen arbeidsaanbod een grotere instroom van buitenlands kapitaal (of hogere investeringen) gekoppeld wordt.

3. Hoe belangrijk zijn de verwachte effecten?

De literatuur over de empirische inschatting van de economische effecten van immigratie in het bestemmingsland is zeker niet schaars, maar wel zeer divers in methodologie en bereik. Globaal

kan men een onderscheid maken tussen enerzijds statistisch meer diepgaande en gedetailleerde analyses, die zich op een specifiek land toespitsen, en anderzijds een meer descriptieve, maar dan wel internationaal comparatieve benadering. Hoewel in de verschillende bijdragen vertrokken wordt van min of meer eenzelfde categorisering van de verwachte effecten, wordt er bijna nooit geprobeerd om al deze effecten afzonderlijk empirisch te identificeren. De belangrijkste uitzondering hierop zijn Nannestad (2007) en De la Croix, Docquier en Van der Linden (2009), beide echter eerder synthetiserende bijdragen.

Ondanks haar grote verscheidenheid in methodologie en geografisch of thematisch bereik, lijkt de literatuur min of meer tot een eenvormig besluit te komen. Overwegend vindt men dat de effecten van immigratie veeleer beperkt blijven, zowel meer in het algemeen als voor immigratie vanuit Oost-Europa binnen het kader van de vrije arbeidsmobiliteit in de EU. Voor zover we dit hebben kunnen nagaan, bestaan er echter geen studies die de effecten specifiek voor België becijferen, zodat het slechts op basis van analogie met de resultaten voor andere landen mogelijk is om enkele aanwijzingen te geven.

3.1. Impact op tewerkstelling en arbeidsvergoeding

Met betrekking tot de impact op de tewerkstelling en de arbeidsvergoeding van de intra-EU migratie concluderen Galgóczi, Leschke en Watt (2011) dat er geen substantieel neerwaarts effect op de lonen of de tewerkstellingsopportuniteiten van de autochtone werknemers is geweest. Hiervoor baseren ze zich op de arbeidsmarktevolutie in vier EU15 landen: enerzijds Zweden en het Verenigd Koninkrijk, die hun arbeidsmarkt als eerste volledig openstelden voor werknemers uit de nieuwe lidstaten en anderzijds Oostenrijk en Duitsland, die het langst de toegang voor Oost-Europese werknemers tot hun arbeidsmarkt beperkten. In drie van deze vier landen daalde de werkloosheidsgraad na de uitbreiding van de EU, wat doet vermoeden dat immigratie niet tot een hogere werkloosheid heeft geleid. In het VK steeg de werkloosheid wel na 2004, maar dit bij een sterk groeiende vraag naar arbeid (tot 2007). Galgóczi et al. (2011) achten het op deze grond weinig waarschijnlijk dat de tewerkstellingsperspectieven van de autochtone werknemers verslechterd zouden zijn. Indien immigratie al tot een verschuiving (substitutie) in de tewerkstelling zou hebben geleid, dan is dat volgens hen in de eerste plaats, ten koste van migranten uit een vorige periode of allochtone werknemers. Over het effect van immigratie op de

verloning zijn Galgóczi et al. (2011) wat genuanceerder, maar stellen dat het afhankelijk is van de institutionele omgeving. In landen waar er een minimumloon bestaat, lijkt het effect van immigratie op de arbeidsvergoeding onbestaande. Bijgevolg zien Galgóczi et al. (2011) hoofdzakelijk negatieve effecten (zowel een sterkere daling als een tragere stijging van de lonen) van immigratie in Duitsland. Ze brengen er eveneens de weerstand tegen detachering en tewerkstelling in een zelfstandigenstatuut mee in verband, bijvoorbeeld in de Scandinavische landen.

In een wat oudere studie voor Frankrijk vinden we hetzelfde beeld terug. Jayet, Ragot en Rajaonarison (2001) gingen voor Frankrijk het effect van immigratie op de tewerkstellingskansen en de verloning van de ingezetenen na. Zij deden dit in een analytisch meer ontwikkeld kader waarin ze de statistische significantie van de effecten van immigratie testten, opgesplitst naar geslacht, functie en oorsprong van de immigranten. Bij dit laatste onderscheidde ze immigranten uit Zuid-Europa, uit de andere EU-lidstaten (tijdens de jaren 1990), uit Noord-Afrika en uit de overige landen. In vergelijking met de analyse van Galgóczi et al. (2011) betreft het hier een meer rigoureuze test die poogt de structurele effecten te identificeren - zij het voor "slechts" één land. Betreffende de tewerkstellingsopportuniteiten, stelden ze vast dat deze van de Franse mannelijke werknemers, voor alle beschouwde socio-professionele categorieën, niet door immigratie werden beïnvloed. Voor de werknemers treedt er wel een statistisch significant effect op, in het bijzonder bij de bedienden. Nadere analyse leert dat dit het resultaat is van twee significante tegengestelde effecten: een positief effect van immigranten uit de overige landen en een negatief effect van immigratie uit Noord-Afrika. Voor de arbeidsbeloning vonden Jayet et al. (2001) wel meer significante effecten, zowel voor mannen als voor vrouwen, in hoofdzaak voor de gekwalificeerde arbeiders bij de eerste en voor de bedienden bij de tweede. In beide gevallen is er sprake van een significant effect van immigratie uit de andere EU-lidstaten (dan Zuid-Europa) en uit de andere landen, dat *positief* is.

Nannestad (2007) beschouwt op een meer systematische wijze het onderzoek naar de arbeidsmarkteffecten van immigratie. Hij wijst op de moeilijkheid om de causaliteit van de effecten te bepalen (hogere dichtheid van immigranten in de sectoren waar er weinig ingezetenen (willen) werken) en ze bijgevolg juist in te schatten. Maar het globale patroon dat uit het onderzoek blijkt, is een beperkt loon- en tewerkstellingseffect van immigratie op de autochtone werknemers en dit zowel voor de VS als voor de West-Europese (welvaarts-)staten. Op enkele

uitzonderingen na, besluit men tot een neerwaarts looneffect van 0.1% tot 0.5% voor een stijging van het aandeel van buitenlandse werknemers met 10%. Het effect op de tewerkstelling waartoe men besluit, is in de meeste gevallen nog zwakker.

3.2. Fiscale impact

Het onderzoek dat probeert de fiscale impact van immigratie empirisch na te gaan, geeft in een aantal gevallen eveneens een aanwijzing van het immigratiesurplus (zij het soms onrechtstreeks). Brücker et al. (2002) concludeerden uit een analyse voor de (toenmalige) EU-landen op nationaal vlak dat het verwachte effect op de fiscale en sociale uitgaven typisch beperkt was, maar in sommige landen substantieel kon zijn¹. Zij vinden wel een hogere afhankelijkheid van sociale uitkeringen bij immigranten op langere termijn, zij het hoofdzakelijk residueel, d.i. een sterkere afhankelijkheid die niet kan worden verklaard door de (observeerbare) karakteristieken van de immigranten. Zoals vermeld in sectie 2.3 is de fiscale impact van immigratie afhankelijk van de sociale en economische karakteristieken van de immigranten, waarvoor het *self-selection* mechanisme bepalend wordt geacht.

Gezien hun uitgebreid sociaal vangnet, progressiever belastingsysteem en de grotere omvang van de publieke dienstverlening, zou men zich aan een veel hogere mate aan *self-selection* verwachten in de Europese welvaartsstaten in vergelijking met de VS. Maar de empirische indicaties hiervoor zijn erg gemengd (Brücker et al., 2002): immigranten in de West-Europese landen zijn in het algemeen lager geschoold dan de autochtone bevolking, maar dit sluit niet uit dat ze beter geschoold zijn, in vergelijking met de gemiddelde scholing in hun land van herkomst. In de Zuid-Europese landen zijn immigranten daarentegen beter geschoold dan de gemiddelde autochtoon (Brücker et al., 2002). Opnieuw wijst men op het belang van netwerkeffecten en het (ogenschijnlijk steeds strenger) migratiebeleid dat in de bestemmingslanden wordt gevoerd.

Volgens Auerbach en Oreopoulos (1999) was de netto fiscale impact van immigratie in de VS positief voor de Amerikaanse burgers, wegens de verlaging van de fiscale lasten die ermee gepaard ging. Chojnicki, Docquier en Ragot (2007) bevestigen dit voor de naoorlogse immigratie in de VS en vinden daarnaast beperkte inkomensherverdelingseffecten. Het positieve welvaartseffect wordt verklaard door de verjonging van de bevolkingsstructuur, waarin

immigratie resulteert, evenals de fiscale impact. Dezelfde analyse voor Frankrijk door Chojnicki, Docquier en Ragot (2005) concludeerden dat het effect van (niet-selectieve) immigratie op het inkomen en de openbare financiën, hoewel beperkt, eveneens positief was. Een meer selectief immigratiebeleid (d.i. meer gericht op het aantrekken van hogergeschoolde immigranten) zou een wat hoger positief inkomenseffect hebben, maar het loon én de scholingskeuze van de autochtone bevolking negatief beïnvloeden. Een ander onderzoek voor Frankrijk (Chojnicki, 2006), onderscheidt de persoonlijke publieke uitgaven (sociale zekerheid, onderwijs,...) en de collectieve publieke uitgaven (infrastructuur, landsverdediging,...). In deze benadering heeft immigratie een positief effect op de openbare financiën, op voorwaarde dat de collectieve uitgaven constant blijven. Anders is er sprake van een beperkt negatief fiscaal effect. Voor Duitsland vinden Bonin, Raffelhüschen en Walliser (2000) een verbetering van de publieke financiën vanwege immigratie met het huidige gemiddeld sociaal- en economisch profiel.

In het meest recente International Migration Outlook rapport (2013) berekenen en vergelijken Liebig en Mo (2013) op basis van een schatting van de fiscale en sociale bijdragen van immigranten enerzijds, de sociale transfers die immigranten ontvangen en het gebruik van overheidsdiensten anderzijds, aan de hand van een puur statisch *cash-flow* model, de fiscale impact van de immigratiestromen van de laatste decennia in verschillende OESO-landen. Ondanks redelijk sterke variaties in de netto fiscale impact van immigranten lijkt het verschil tussen fiscale en sociale bijdragen, en sociale transfers die de immigranten ontvangen voor de meeste landen positief. Het OESO-gemiddelde voor allochtonen (autochtonen) zou ongeveer 3000 (5000) euro (in koopkrachtpariteiten) bedragen terwijl dat voor België oploopt tot meer dan 5000 (7500) euro (in koopkrachtpariteiten). Deze cijfers houden weliswaar geen rekening met huidige immigratiestromen, lange-termijn fiscale gevolgen of de andere indirecte implicaties van de impact van immigranten op de economie.

Globaal blijkt uit het onderzoek naar de fiscale effecten van immigratie dat een substantieel negatief effect uitblijft en dat er meestal sprake is van een positief, zij het zeer gematigd effect. Deze vaststelling leidt tot de meer specifieke vraag wat de bijdrage van immigratie kan zijn tot het financieren van de vergrijzingskosten. Indien het fiscale effect van immigratie (gematigd) positief is, zoals Razin en Sadka (2000) stellen, kan immigratie dan inderdaad geen manier zijn om de gevolgen en de kosten van de vergrijzing te milderen?

Voor enkele Europese landen (en de VS) werd deze vraag meer in detail geanalyseerd op basis van simulaties met dynamische macro-economische modellen met overlappende generaties. Hoewel Bonin et al. (2000) besluiten tot een positieve fiscale impact van immigratie voor Duitsland, heeft het effect van een stijging van de immigratie om de veroudering van de bevolking op te vangen volgens hen maar een zeer beperkt effect. Schou (2006) onderzocht dit voor Denemarken in een model dat opgesteld is volgens de hypothesen van Sadka en Razin (2000). Het betreft een kleine, open economie met een overlappende generatiestructuur met een vaste wisselkoers en vrije kapitaalmobiliteit. In het model wordt eveneens rekening gehouden met een overheid die belastingen heft, inkomens herverdeelt en sociale uitkering verstrekt en dat in een institutioneel kader zoals het Deense. Het basisscenario gaat uit van een demografische projectie van de Deense bevolking over één eeuw, inclusief een extrapolatie van de historische trend in immigratie. In deze context is de meest relevante conclusie dat besparingen ten belope van 2,9% van het BBP van 2007 nodig zouden zijn om fiscale stabiliteit (tot 2100) te verzekeren. Vervolgens wordt er naar het verschil gekeken met een situatie waarin de immigratie jaarlijks 0,1% hoger ligt dan in het basisscenario. Over 100 jaar zou dit een stijging van de Deense bevolking met 389.000 eenheden betekenen, in plaats van een daling met ongeveer 300.000 eenheden in het basisscenario. Het effect hiervan op het BBP per capita en de private consumptie is gematigd positief (5% op 100 jaar); het fiscale effect daarentegen, zou negatief zijn: de besparingen in functie van de fiscale stabiliteit stijgen tot 3,04% van het BBP van 2007. Een alternatief scenario heeft een veel belangrijker macro-economisch effect: de veronderstelling dat immigranten onmiddellijk het (voortplantings-, arbeidsmarkt- en scholings-)gedrag van de autochtone bevolking aannemen, impliceert dat de besparingen nodig voor fiscale stabiliteit dalen tot 0,66%.

Ekberg (2011) doet een vergelijkbare oefening voor Zweden, zij het in een iets eenvoudiger kader. Hij gebruikt twee prognoses om het effect van immigratie op de fiscale stabiliteit van de Zweedse economie tot 2050 na te gaan: enerzijds de langetermijnvoorspellingen (met 2050 als horizon) voor de Zweedse economie (van 2008) en anderzijds de evolutie van de Zweedse bevolking met inbegrip van de omvang en de structuur van de immigratie tot 2050 (van 2006). Op basis hiervan gaat hij na wat het effect is van de additionele bevolking van buitenlandse origine op de fiscale stabiliteit. Hij doet dit op een vrij mechanistische wijze, d.i. uitgaande van de huidige parameterwaarde die het economisch gedrag kenmerken volgens demografische

categorie (activiteitsgraad, fiscale en sociale uitgaven en inkomsten,...) worden de fiscale opbrengsten en uitgaven van de additionele immigratie geëxtrapoleerd. Ekberg (2011) onderscheidt hierbij een optimistisch en een pessimistisch scenario, die respectievelijk worden gekenmerkt door een arbeidsmarktgedrag en fiscale uitgaven vergelijkbaar met dat van de huidige autochtone dan wel dat van de huidige allochtone bevolking. Daarnaast maakt hij twee methodologische veronderstellingen, meerbepaald niet-leeftijdsgebonden publieke uitgaven die al dan niet stijgen in verhouding tot de bevolkingstoename. Dit resulteert in vier varianten: het optimistische scenario leidt in de beide methodologische varianten tot een stijging van het saldo van het overheidsbudget met 0,8 tot 1,3% van het BBP (in 2050); het pessimistische scenario leidt tot een daling met 1 tot 1,6%. Opnieuw stellen we de beperkte omvang van de effecten vast (ongeveer 1% van het BBP over een horizon van 40 jaar), naast de grote gevoeligheid van de resultaten voor de sociale- en economische gedragsparameters van de bevolking van vreemde origine. Alternatieve scenario's die werden nagegaan, leveren geen fundamenteel andere resultaten op. Ekberg (2011) besluit dat een betere integratie van de huidige bevolking van vreemde oorsprong (in het bijzonder een verhoging van de arbeidsparticipatie) een groter positief fiscaal effect met zich meebrengt dan het stimuleren van de immigratie.

Serrano, Eguia en Ferreiro (2011) beschouwen de impact van immigratie op de financiering van de vergrijzingskosten vanuit een andere invalshoek. Met de inkomsten en uitgaven van het publiek pensioenstelsel bepalen ze het aantal "pensioenen in evenwicht", d.i. het aantal pensioenen dat bij budgettair evenwicht uit de bijdragen kan worden gefinancierd. Ze maken hierbij veronderstellingen over: (i) de verhouding van overlevings- t.o.v. vervangingspensioenen; (ii) de verhouding van de verloning van de immigranten tot de autochtone werknemers; (iii) de verhouding tussen de autochtone werknemers en deze van vreemde origine; (iv) de vervangingsgraad van de pensioenuitkering t.o.v. het gemiddeld loon van de autochtone werknemers of het gemiddelde van alle werknemers en (v) de bijdragevoet op het loon voor de pensioenuitkering. Serrano et al. (2011) combineren dit met een demografische projectie van het Spaanse instituut voor de statistiek voor de periode 2002-2059. In dit scenario groeit het aandeel van de werknemers van buitenlandse origine in de Spaanse actieve bevolking van 13% tot 26% in 2027 om nadien op dit peil constant te blijven. Het aantal "pensioenen in evenwicht" dat hiermee kan worden gefinancierd, bedraagt vanaf 2026 iets meer dan 5.200.000, hetgeen min of meer robuust is voor twee alternatieve scenario's voor het verloningsniveau van de immigranten t.o.v.

de autochtone werknemers. Dit aantal blijft echter 30% beneden het verwachte aantal pensioen in 2040 en zelfs 50% beneden dat van 2050ⁱⁱ.

Bijak, Kupiszewska en Kupiszweski (2008) maken een volledig demografische oefening voor 27 Europese landen, waarbij ze het immigratieniveau bepalen om tegen 2050:

- De verhouding van de bevolking op actieve leeftijd tot de bevolking vanaf 65 jaar constant te houden;
- De verhouding van de actieve bevolking tot de bevolking vanaf 65 jaar constant te houden;
- De verhouding van de totale actieve tot de totale niet-actieve bevolking constant te houden.

In alle scenario's stijgt het vereiste aantal immigranten tot ver boven het maatschappelijk en economisch realistische peil. Bijak et al. (2008) concluderen dat de grootteorde van de vereiste immigratiestromen '*well above any reasonable absorption capacity of Europe*' zouden stijgen, zij het dat rekening moet gehouden worden met het eenzijdige demografische karakter van de analyseⁱⁱⁱ. Opnieuw wordt het belang benadrukt van de arbeidsmarktparticipatie en de scholingsgraad in het bijzonder van de bevolking van buitenlandse origine.

Ondanks het fragmentarische van deze analyses – in zowel geografisch als methodologisch opzicht - lijken de conclusies verrassend gelijklopend. Bijgevolg, hoewel men meestal concludeert tot een netto positief fiscaal effect van immigratie, gelooft men niet dat het voor een substantiële verlichting van de vergrijzingskosten kan zorgen. Zelfs die onderzoeken die hierover een meer genuanceerd en meer optimistisch standpunt innemen, bevestigen dit op onrechtstreekse wijze. Schou (2006) en Muysken, Corvers en Ziesemer (2008), bijvoorbeeld, stellen een macro-economisch model met overlappende generaties op, volgens de hypothesen van Razin en Sadka (2000). Zij zijn daarom optimistischer in hun besluit over het effect van immigratie op de lasten van de vergrijzing, omdat het leidt tot meer investeringen (kapitaalaccumulatie) en economische groei. Maar dit effect is afhankelijk van twee voorwaarden: ten eerste mag het aandeel van de laaggeschoolde migranten in het totaal niet hoger zijn dan het aandeel van de laaggeschoolden in de autochtone bevolking en ten tweede moeten immigranten tewerkgesteld worden. Zeker aan de eerste voorwaarde voldoet de structuur van de huidige immigratie niet, en bijgevolg stellen Muysken et al. (2008) net zoals de vorige studies die we bespraken, dat met de huidige samenstelling, het effect veeleer beperkt is. Bovendien ontbreekt bij hen een poging om de impact cijfermatig te schatten.

De meest optimistische visie is deze van Storesletten (2000) die op basis van een kalibratie van een algemeen evenwichtsmodel met overlappende generaties voor de VS vindt dat immigratie wel degelijk de fiscale gevolgen van de veroudering kan opvangen, weliswaar alleen indien het de immigratie van hoger- en gemiddeld geschoolde buitenlanders betreft. “*In contrast, an increased inflow of immigrants with the age and skills composition of average **current** immigrants cannot, in itself, induce long-run budget balance.*” (Storesletten, 200, p.301).

4. Structuur van de tewerkstelling van buitenlandse werknemers in België

Het *datawarehouse* arbeidsmarkt en sociale bescherming, dat de sociale en economische gegevens van de belangrijkste federale en gewestelijke instellingen koppelt^{iv}, laat toe meer inzicht te bekomen in de tewerkstellingsstructuur volgens nationaliteit of geografische regio. Specifiek kunnen we aan de hand van deze data de tewerkstelling van werknemers van buitenlandse origine in België meer in detail karakteriseren en, weliswaar exploratief en illustratief, het effect ervan op de tewerkstelling en de loonsevolutie van de autochtone werknemers bekijken.

De gegevens waarover het *datawarehouse* beschikt laten een opsplitsing van de tewerkstelling naar nationaliteit toe van 2003 tot 2009 (voorlopig het laatst beschikbare jaar voor een opsplitsing van de tewerkstelling per nationaliteit of geografische regio). Er wordt een onderscheid gemaakt tussen werknemers van Belgische nationaliteit, de Marokkaanse, de Turkse, werknemers met de nationaliteit van één van de buurlanden, van Noord-Europa, Zuid-Europa, Oost-Europa en de overige Europese landen^v. De sectorindeling volgt de NACE-BEL classificatie en kent bijgevolg een belangrijke breuk in 2008. Om toch de volledige periode waarvoor gegevens beschikbaar zijn te kunnen beschouwen, hebben we de data geaggregeerd op het niveau van sectieaggregaten die min of meer homogeen beschouwd kunnen worden volgens de twee indelingen. Om vertekeningen te voorkomen door verschillen of verschuivingen in het sociaal-economisch statuut, houden we rekening met de tewerkstelling van zowel de loontrekkenden, helpers als zelfstandigen (voltijds of deeltijds). Tabel 4 geeft de structuur van de tewerkstelling volgens sector weer die dit oplevert, samen met het aandeel van de Belgische en Oost-Europese werknemers (dat van de buitenlandse werknemers globaal, volgt logischerwijze uit het eerste).

[TABEL 4]

Met uitzondering van de landbouw en visserij, bedraagt het aandeel van de buitenlandse werknemers ten hoogste 10% en doorgaans slechts enkele procenten. Op basis van de sectorale tewerkstellingsverdeling per nationaliteit, kunnen we een indicatie geven in welke sectoren buitenlandse werknemers over- of ondervertegenwoordigd zijn t.o.v. de werknemers met de Belgische nationaliteit. Hiervoor vergelijken we voor elke sector en jaar het aandeel van een welbepaalde “nationaliteit” in de totale tewerkstelling met dat van Belgische werknemers in de totale tewerkstelling. We geven dit weer in tabel 5 voor de werknemers van Oost-Europese origine en de werknemers uit alle andere Europese landen, evenals Turkije en Marokko (wat we gebruiken als een benadering van de structuur voor de buitenlandse werknemers globaal).

[TABEL 5]

Een waarde groter dan 1 wijst op een relatieve oververtegenwoordiging van werknemers van een welbepaalde nationaliteit en dus op specialisatie in een sector. Men merkt dat dit voor de Oost-Europese werknemers zeer uitgesproken is in de landbouwsector, vervolgens in de elektriciteit en bouw en de diensten aan bedrijven. Niet onverwacht is de ondervertegenwoordiging in de groot-en kleinhandel, de financiële diensten, de openbare besturen, maar eveneens de industrie. Het patroon voor de buitenlandse werknemers globaal is grotendeels vergelijkbaar met dat van de Oost-Europese, zij het met een iets minder uitgesproken profiel.

Kunnen we een verband aanwijzen tussen de tewerkstelling van Belgische en buitenlandse werknemers? Om hierop een (exploratief) antwoord te formuleren, beschouwen we de bruto-correlatie tussen de jaarlijkse verandering van de sectorale tewerkstelling van Belgische versus Oost-Europese en buitenlandse werknemers in het algemeen. Vermits we een bruto-correlatie als indicator gebruiken, kunnen we helemaal niets zeggen over mogelijke causaliteit. We willen enkel nagaan of het feit dat welbepaalde sectoren meer buitenlanders aantrekken ook gepaard gaat met het aantrekken van meer Belgische werknemers of niet.

Figuur 1 geeft dit grafisch weer. De X-as van de grafiek geeft de jaarlijkse groeivoet van de tewerkstelling in elke sector voor de Belgische werknemers weer; de Y-as de overeenkomstige groeivoet voor twee categorieën van buitenlandse werknemers, namelijk de buitenlandse werknemers van Oost-Europese origine en anderzijds de buitenlandse werknemers meer globaal. Voor de Oost-Europese werknemers, is het profiel nagenoeg vertikaal, hetgeen betekent dat de

correlatie van de tewerkstellingsgroei met deze van de Belgische werknemers zeer zwak is. Voor de buitenlandse werknemers meer algemeen is het profiel meer uitgesproken positief wat wijst op een positieve correlatie tussen beide tewerkstellingsgroei. Met andere woorden, als in een sector de tewerkstelling voor de Belgische werknemers groeit (daalt), dan groeit (daalt) ze eveneens voor de buitenlandse werknemers meer globaal.

Figuur 1. Jaarlijkse groei van de sectorale tewerkstelling van buitenlandse en Belgische werknemers

[FIGUUR 1]

Bron: Eigen berekening op basis van datawarehouse.

Op dezelfde exploratieve wijze kunnen we eveneens nagaan welk effect tewerkstelling van buitenlandse werknemers heeft op het sectorale loon. Dit laatste moeten we, in het licht van de beschikbare gegevens, op een redelijk ruwe manier benaderen, namelijk als de verhouding van de sectorale loonmassa op de sectorale tewerkstelling in eenheden (dus niet gecorrigeerd voor de arbeidstijd) en dit op het niveau van de grote sectieaggregaten, waarvoor we eveneens de tewerkstellingsevolutie hebben beschouwd. We gebruiken hiervoor gegevens van de OESO (meer bepaald van Statistical Compendium OECD, 2013), die we nu beperken tot 2007, om rekening te houden met de breuk in de indeling van de tewerkstellingsgegevens. Vervolgens bepalen we de correlatie van de groei van de sectorale arbeidsvergoeding met de groei van de sectorale tewerkstelling van de Oost-Europese en de buitenlandse werknemers meer globaal. Opnieuw zegt deze correlatie niets over de causaliteit, maar ze laat wel toe om na te gaan of een stijging van de tewerkstelling van buitenlandse werknemers geassocieerd wordt met een stijging van de arbeidsvergoeding of niet. De correlatie met de groei van de tewerkstelling van Oost-Europese werknemers is positief, maar redelijk zwak: 0,20. Het is een bescheiden aanwijzing in de richting van de complementariteit tussen buitenlandse en autochtone werknemers (waaraan men zich kan verwachten). De correlatie tussen de arbeidsvergoeding en de buitenlandse werknemers meer globaal is negatief, maar uitgesproken zwak: -0,07, hetgeen moet worden geïnterpreteerd als onafhankelijkheid van de twee variabelen en bijgevolg het ontbreken van een betekenisvol verband.

5. Besluit

Als één van de componenten van economische globalisering is immigratie in Europa de afgelopen 15 jaar substantieel toegenomen, waarbij de (bruto-)instroom evolueert in de richting van 1% van de totale bevolking. Dit gaat gepaard met een versterking van het intra-Europees karakter van de migratie, m.n. een toename van de instroom vanuit Oost-Europa die minder dan evenredig wordt gecompenseerd door een daling van de instroom vanuit de EU15-lidstaten. In tegenstelling tot de andere componenten van globalisering, is het beeld over de verwachte economische effecten van immigratie in het bestemmingsland minder duidelijk. Conceptueel kan men een onderscheid maken tussen het immigratiesurplus, het demografische en fiscale effect, het effect op de werking van de arbeidsmarkt en het effect op de totale vraag naar goederen en diensten. Concrete gegevens en berekeningen van deze effecten gebeuren echter niet op systematische basis. De literatuur terzake probeert hoofdzakelijk enerzijds het immigratiesurplus in te schatten, daarbij rekening houdend met een negatief verdelingseffect voor de autochtone bevolking die het meest rechtstreeks met de immigranten in concurrentie staat (in inkomenstermen of in tewerkstellingskansen) en anderzijds het netto-fiscale effect (het verschil tussen bijdragen aan de overheidsfinanciën na aftrek van de additionele uitgaven aan publieke goederen en uitkeringen) en het demografische effect, waar de aandacht in het bijzonder uitgaat naar de vraag welke bijdrage van immigratie kan worden verwacht voor de financiering van de vergrijzingskost.

De resultaten hierover komen uit onderzoek dat zowel qua methodologie als qua geografisch bereik zeer divers is. Maar ondanks deze diversiteit aan invalshoeken, benaderingen, in methodologie en in bestudeerde landen, is de constante in de bevindingen dat het effect van immigratie in het bestemmingsland licht positief is: negatieve effecten op lonen en tewerkstelling van autochtonen worden niet gevonden en immigranten hebben globaal een netto positief effect op de overheidsfinanciën. Op basis hiervan, kan men zich voor België aan een impact van een vergelijkbare grootteorde verwachten.

Meer dan de richting van het effect is de omvang ervan relevant: het gaat in de meeste gevallen over relatief kleine effecten. Dit wordt ook weerspiegeld door het onderzoek dat naar de demografische effecten en de effecten op de vergrijzingslast van immigratie peilt. Hierover is men meestal zeer gematigd in het licht van de stijging van de instroom die nodig is voor het

bekomen van een substantieel effect. Veeleer dan nieuwe immigratie te stimuleren, verwacht men positieve welvaartseffecten (o.m. in functie van de vergrijzingslast) van het verhogen van het “immigratiesurplus” van de historische instroom, door een beleid dat economische en sociale participatie en integratie bevordert en waarvan, indien oordeelkundig opgevat, autochtonen zowel als immigranten kunnen winnen.

Bibliografie

- Auerbach, A.J. & Oreopoulos, P. (1999). Analyzing the Fiscal Impact of U.S. Immigration. *American Economic Review*, 89(2), 176-180.
- Bijak, J., Kupiszewska, D. & Kupiszewski, M. (2008). Replacement migration revisited: Simulations of the effects of selected population and labor market strategies for the aging Europe, 2002-2052. *Population Research and Policy Review*, 27(3), 321-342.
- Bonin, H., Raffelhüschen, B. & Walliser, J. (2000). Can Immigration alleviate the demographic burden? *Finanz Archiv: Public Finance Analysis*, 57(1), 1-.
- Borjas, G.J. (1994). The Economics of Immigration, " *Journal of Economic Literature*, American Economic Association, 32(4), 1667-1717.
- Borjas, G.J. (1999). Immigration and Welfare Magnets. *Journal of Labor Economics*, 17(4), 607-637.
- Brücker, H., Epstein, G.S., McCormick, B., Saint-Paul, G., Venturini, A. & Zimmermann, K.F. (2002). *Welfare State Provision. In Immigration Policy and the Welfare State* (T. Boeri, G.H. Hanson & B. McCormick, Eds.). Oxford University Press, 66-90.
- Chojnicki, X., Docquier, F. & Ragot, L. (2005). L'immigration "choisie" face aux défis économiques du vieillissement démographique. *Revue Économique "Localisation, Migrations et Institutions*, 56(6).
- Chojnicki, X. (2006). Vieillesse démographique et immigration : un modèle de compatibilité générationnelle appliquée à la France. *Economie et Prévisions*, 174(3), 3957.
- Chojnicki X., Docquier, F. & Ragot, L. (2007). Should the US have locked heaven's door ? *IZA Discussion Paper* 1676.
- De la Croix, D., Docquier, F. & Van der Linden, B. (2009). Effets économiques d'une régularisation des sans-papiers en Belgique. *Regards Economiques*, 72, 1-20.

- Ekberg, J. (2011). Will future immigration to Sweden make it easier to finance the welfare system. *European Journal of Population*, 1(22), 103-124.
- Galgóczi, B., Leschke, J. & Watt, A. (2011). Intra-EU labour migration: flows, effects and policy responses. *ETUI Working Paper 2009.03, update spring 2011*.
- Jayet, H., Ragot, L. & Rajaonarison, D. (2001). L'immigration, quels effets économiques. *Revue d'Economie Politique*, 4.
- Kemnitz, A. (2003). Immigration, Unemployment and Pensions. *The Scandinavian Journal of Economics*, 105(1), 31-48.
- Krieger, T. (2004). Fertility rates and skill distribution in Razin and Sadka's migration-pension model: a note. *Journal of Population Economics*, 17, 177–182.
- Mayda, A.M. (2010). International migration: A panel data analysis of the determinants of bilateral flows. *Journal of Population Economics*, 23(4), 1249-1274.
- Muysken, J., Cörvers, F. & Zieseimer, T. (2008). Immigration can alleviate the ageing problem. *Research Memoranda 004*, Maastricht: METEOR, Maastricht Research School of Economics of Technology and Organization.
- Nannestad (2007). Immigration and welfare states: A survey of 15 years of research. *Economic Journal of Political Economy*, 23(2), 512-532.
- Razin, A. & Sadka, E. (2000). Unskilled Migration: A Burden or a Boon for the Welfare State? *Scandinavian Journal of Economics*, 102(3), 463-479.
- Razin, A., Sadka, E. & Suwankiri, B. (2011). *Migration and the Welfare State: Political-Economy Policy Formation*. Cambridge: MIT Press.
- Van Dalen, H.P. (2001). Immigratie: vloek of zegen voor de Nederlandse economie? *Bevolking en Gezin*, 30(3), 3-36.
- Schou, P. (2006). Immigration, integration and fiscal sustainability. *Journal of Population Economics*, 19, 671–689.
- Serrano, F., Eguía, B. & Ferreiro, J. (2011). Public pensions' sustainability and population ageing: Is immigration the solution? *International Labour Review*, Vol. 150, no. 1-2, pp. 63-79
- Storesletten, K. (2000). Sustaining fiscal policy through immigration. *Journal of Political Economy*, 108, 300–323.

ⁱ Zij verwezen naar Denemarken en Nederland.

ⁱⁱ Ogenschijnlijk zonder rekening te houden met de impact van de financiële crisis.

ⁱⁱⁱ Onder meer met de economische dynamiek, bijvoorbeeld de evolutie van de productiviteit, werd geen rekening gehouden.

^{iv} Voor de volledige lijst, zie:

http://www.kwz-bcss.gov.be/nl/bcss/page/content/websites/belgium/statistics/statistics_01/statistics_01_01.html

^v Naast een aantal categorieën niet-Europese werknemers die we voor deze analyse buiten beschouwing hebben gelaten.

Tabellen

Tabel 1. Internationalisatie-indicatoren voor België, Nederland en de G7 landen: evolutie sinds 1996

	In- en uitvoer van goederen (1996=100)	In- en uitvoer van diensten (1999=100)	Inkomende en uitgaande directe buitenlandse investeringen (1996=100)	Immigratie (bruto-instroom) (1996=100)
België	286	229	651	198
Nederland	300	225	670	143
Frankrijk	228	207	385	281
Duitsland	287	246	453	97
Italië	235	215	443	383
VK	202	226	483	280
Japan	221	183	92	127
Canada	249	204	415	124
VS	260	201	174	114

Bron: Eigen berekeningen op basis van Statistical Compendium OECD (2013).

Tabel 2. Aandeel internationalisatie-indicatoren in BBP-/populatietermen: België, Nederland en de G-7 landen, 1996 en 2011

	In- en uitvoer van goederen (% BBP)		In- en uitvoer van diensten (% BBP)		Inkomende en uitgaande directe buitenlandse investeringen (% BBP)		Immigratie (bruto-instroom) (% bevolking)	
	1996	2011	1999	2011	1996	2011	1996	2011
België	120	183	29	33	11	36	0,5	0,9
Nederland	82	123	26	27	12	6	0,5	0,7
Frankrijk	36	46	10	11	3	5	0,1	0,2
Duitsland	39	76	11	15	2	3	0,9	0,8
Italië	36	49	10	11	1	4	0,3	0,7
VK	44	46	14	18	5	7	0,3	0,7
Japan	16	29	4	6	1	2	0,2	0,2
Canada	59	52	12	10	4	5	0,8	0,8
VS	19	25	5	6	2	4	0,3	0,3

Bron: Eigen berekeningen op basis van Statistical Compendium OECD (2013).

Tabel 3. Samenstelling van de immigratie in België en 5 andere EU-landen: 1996-2010

	Aandeel EU-15 ingezeten in totale immigratie (%)			Aandeel ingezetenen Centraal- en Oost-Europese landen in totale immigratie (%)		
	1996	2002	2010	1996	2002	2010
België	55	43	41	2,4	5,5	21,5
Nederland	25	24	28	1,8	4,4	25,5
Frankrijk	nb	nb	nb	3,6	3,1	23
Duitsland	24	17	35	20	25	43
Italië	nb	nb	nb	9	14	26
VK	34	19	18	0,6	0,0	13,5

Bron: Eigen berekeningen op basis van Statistical Compendium OECD (2013).

Tabel 4. Sectorale verdeling van de tewerkstelling in België 2003-2009

Sector	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
0	22026	21791	21028	20317	20500	12341	12779
1	3060	3193	3155	3163	3088	2666	2925
2	57730	56268	55611	54864	54011	52428	49668
	0	5	9	7	1	7	2
3	20907	20696	20894	21771	22438	24766	24834
	2	7	7	7	6	9	7
4	53197	53904	54812	55025	56132	56422	56067
	2	7	1	8	6	6	7
5	25312	25396	25224	25308	25386	31838	31391
	1	0	1	6	0	7	9
6	12934	12656	12485	12439	12491	13122	13006
	4	0	4	4	3	2	9
7	34530	36273	38291	40120	42900	39145	37514
	6	7	5	3	9	8	8
8	46203	47154	48553	48749	49294	49033	49433
	6	9	4	1	2	5	5
9	81593	83018	83910	85354	85654	89267	92260
	6	0	6	8	1	6	0
Aandeel Belgische werknemers (in %)							
0	85	85	86	87	87	79	78
1	89	90	90	90	90	92	91
2	94	94	94	94	94	94	94
3	92	92	92	92	92	92	92
4	93	93	93	93	93	93	93
5	96	96	96	96	96	95	95
6	97	97	97	97	97	96	96
7	91	91	91	91	91	90	90
8	99	98	98	98	98	98	98
9	96	96	96	96	96	96	95
Aandeel Oost-Europese werknemers (in %)							
0	0,7	0,7	0,6	0,8	2,2	5,9	8
1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,4
3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,6	0,9	1,0
4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0
5	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3
6	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,2
7	0,3	0,3	0,3	0,4	0,8	0,9	1,1
8	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
9	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,7

Bron: Eigen berekeningen op basis van datawarehouse arbeidsmarkt en sociale bescherming. De sectorindeling staat respectievelijk voor: landbouw, jacht, bosbouw en visserij (0); winning van delfstoffen (1); industrie (2); productie en distributie van elektriciteit, gas en water en de bouwnijverheid (3); groot- en detailhandel, hotels en restaurants (4); vervoer, opslag en communicatie (5); financiële instellingen (6); onroerende goederen, verhuur en diensten aan bedrijven (7); openbare besturen (8) en onderwijs, gezondheidszorg, ed. (9).

Tabel 5. Relatieve sectorale tewerkstellingspecialisatie volgens nationaliteit

Sector	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Oost-Europese werknemers tov Belgische							
0	5,6	5,2	4,1	4,6	8,3	16,3	17
1	0,7	0,3	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1
2	0,6	0	0,6	0	0,6	0,7	0,6
3	1,4	1,3	1,3	1,3	2,1	2,1	1,8
4	1	1,4	1	1,3	1,1	0,9	0,8
5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0
6	0,2	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3
7	2,0	1,9	2,1	2,4	2,7	2,1	2,0
8	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1
9	0,9	1,1	0,9	0,9	0,6	1,0	1,3
Buitenlandse werknemers tov Belgische							
0	3,2	3,3	2,9	2,7	2,7	4,4	4,7
1	2,2	2,0	2,0	2,0	1,9	1	1,6
2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1
3	1,6	1	1	1	1	1	1,4
4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3
5	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,8
6	0	0	0	0,6	0,6	0,7	0,7
7	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8
8	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
9	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8

Bron: Zie tabel 4.